

De Mayūrqa a Mallorca. El *Repartiment*

Guillem ROSSELLÓ BORDOY
Museu de Mallorca

La sèrie de documents que sota el títol *Repartiment* sorgiren arran de la conquesta de Sarq al-Àndalus a la primera meitat del segle XIII ha suposat una aportació cabdal per a la coneixença de la nova organització que el poder conqueridor havia d'establir a les noves terres incorporades, *manu militari*, al món occidental.

Els repartiments de Mallorca, València i Múrcia en són els exemples més importants, sense deixar de banda el de Sevilla, mentre que els repartiments posteriors —*libros de apeos*, en especial— segueixen diferents sistemes. La informació toponímica i antroponímica reflectida a les seves planes deixa de tenir un interès tan peculiar com el que ha proporcionat el *Repartiment de Mallorca o Llibre del Rei*, no com a font d'estudi de la renovació administrativa i política de les noves terres incorporades als territoris cristians, sinó com a font d'informació de l'organització anterior, anorreada per la conquesta.

És a dir, un document generat per una cúria sobirana dins l'àmbit cristià dóna peu a endinsar-nos en la vida d'una societat que deixa de ser lliure, que s'esvaeix de sobte i que en poc temps restarà pràcticament esborrada de la faç de la terra.

No cal recordar que entrar dins aquesta metodologia investigadora suposa la coneixença de la llengua àrab i les modificacions dialectals que després de cinc segles d'implantació a l'antiga Ibèria dels clàssics han evolucionat d'una manera peculiar als diferents territoris d'al-Àndalus, allunyant-se de mica en mica dels models originaris que, a partir de la presència de l'islam, deixaren de ser empriu exclusiu d'Aràbia per difondre's pertot arreu.

Ara bé, no basta la coneixença de la llengua, sinó que és imprescindible —gosaria afirmar que és més important que una formació filològica— saber com és la terra on aquesta llengua ha arrelat, ha evolucionat i que en desaparèixer aquells qui la conraren hi deixaren la seva empremta. No debades la conjunció de nom i terra és fonamental per a escatir el que significà la presència dels noms de lloc en uns indrets de característiques físiques particulars i estrictament diferents les unes de les altres.

Crec que l'experiència realitzada a Mallorca ha estat altament profitosa fins al punt que consider temerari emprendre una tasca semblant en altres llocs per a mi desconeguts. Una simple lectura dels textos que recullen els repartiments de València i Múrcia em suggereix moltes coses bones; emperò saber com és la terra en aquells indrets on es mantingueren els noms ben arrelats a la terra em causa la mateixa paüra que afecta un caminant que no sap per on camina i la recerca d'un nou camí adient és cosa, en aquestes saons de la vida, ni convenient ni possible.

L'experiència desenrotllada consider que no tan sols ha estat positiva, sinó que pot servir de pauta per a nous investigadors que permetin esbrinar quelcom semblant al que s'ha pogut saber de la Mayūrqa

musulmana en via de deixar de ser-ho per renéixer com a Mallorca. És en aquest sentit que he acceptat exposar l'experiència en el tema en un congrés on l'arabista i l'arqueòleg pareix que res no hi tenen a fer.

Donades les característiques físiques del *Repartiment* llatinoaràbic (ARM s/n) i les dels altres quatre còdexs coneguts (el català ARM 18 i els tres llatins de l'ARM 19, ACA 29 i ACdeM 3401), la informació obtinguda és diametralment oposada entre el primer i els altres tres.

La part àrab del còdex ARM s/n és un document essencial per a la coneixença de la ciutat i de manera especial de la porció que pertocà al rei. Els documents en català i les còpies llatines deriven d'un original comú i són bàsics per a la coneixença de la ruralia, la reorganització cristiana de la rodalia de la ciutat, la distribució administrativa en què estava dividida l'illa de Mayūrqa, el sistema de mercats rurals, l'antroponímia i de manera singular les referències socioprofessionals dels propietaris musulmans del territori repartit als nous amos de la terra. En aquest sentit, és important esmentar alguns aspectes urbans en què la disposició dels mercats seria la part més interessant, sense deixar de banda la nòmina de molins, hidràulics quasi tots, i la distribució que se'n va fer entre els principals mainaders reials.

Anem per parts. Madina Mayūrqa era en el moment de la conquesta una de les ciutats més grans d'al-Àndalus. En realitat, això vol dir una de les ciutats més grans de l'Europa medieval. Extensió no és sinònim de població, i si tenim en compte les sempre contradictòries especulacions que s'han fet, es fan i es faran sobre la població de les ciutats andalusines, totes les dades obtingudes són, sempre, simples hipòtesis gairebé mai demostrables.

Queda prou clar que la dissociació entre ciutadans i camperols fou, en època islàmica, essencial. En tenim proves documentals al llarg del segle XIII, en el moment de la conquesta cristiana, tant si ens basem en la seva documentació com si acudim al *Kitāb Tā'rīh Mayūrqa* d'Ibn 'Amīra al-Maḥzūmī. Després de llargs segles d'espera, a la fi, aquest text, considerat perdut, recentment s'ha localitzat en una còpia que dona a conèixer el parer dels vençuts. És a partir del text recuperat que es pot veure com la població rural, malgrat tot, era ben conscient que de la seva activitat agrícola i ramadera depenia el futur de la ciutat i que, deixant de banda desavinences econòmiques i socials, la defensa de la ciutat es considerava prioritària. La defecció de part del món rural i la seva actuació a favor de les tropes invasores fou un fet passatger que cal atribuir a les diferències internes existents entre la població islàmica arrelada des de temps enrere (conquesta omeia del 903) i el poder almohade arribat a les Illes Orientals d'al-Àndalus feia pocs anys (de l'any 1198 a l'any 1203).

Les circumstàncies especials de l'expulsió dels almohades de la Península condicionen clarament aquest procés de repulsió observat entre musulmans mallorquins i musulmans recentment arribats i de manera clara a partir de l'any 1212, que comportà la derrota definitiva del poder almohade a la Península i que, de rebot, consolidà el valiat d'Abū Yaḥyā ibn Abī 'Imrān al Tinmallī a les Illes Orientals. El poder d'Abū Yaḥyā, no cal insistir-hi, fou tirànic, almenys des de la data de la derrota de Las Navas de Tolosa. Sabem a través de la documentació àrab que el valí fou reclamat pel Govern almohade perquè tornàs al nord d'Àfrica, la qual cosa no atengué mai, ja que pràcticament es mantingué com a sobirà independent a tots els efectes.

En poques paraules: tal com presenta Ibn 'Amīra la situació tibant a l'interior de la ciutat, no s'explica bé per què Jaume I tardà tant, de setembre a desembre de 1229, a conquerir Madina Mayūrqa i com una vegada sotmesa la ciutat, malgrat l'ajut d'Ibn 'Abbād i els seus camperols, la resistència dels mallorquins musulmans, sota el comandament d'Abū ḥaḥṣ ibn Ṣayrī, el Xuaip de la *Crònica* de Jaume I o *Llibre dels feits*, féu possible una acurada oposició a terres pollencines que acabà poc després a causa del bloqueig del freu entre Mallorca i Menorca, organitzat pel rei Jaume i que tallà de sobte les

aportacions menorquines als resistents. Si comparam el relat cristià amb la versió dels vençuts, podem creure que la resistència fou quelcom més important que el que coneixíem.

Ara bé, entrant en la qüestió fonamental podem preguntar-nos com era Madina Mayūrqa abans de la desfeta de desembre de 1229, el 16 de şafar de l'any 620 de l'Hègira.

No cal destacar que Madina Mayūrqa és una ciutat privilegiada segons les descripcions conservades de la seva estructura urbana, cosa que contrasta amb la poca informació que es desprèn de les relacions de geògrafs i historiadors àrabs sobre l'illa. És el *Repartiment*, a través de la toponímia, el que aporta un major nombre de dades sobre aspectes topogràfics, arquitectònics i de manera especial l'enumeració de noms relacionats amb la xarxa hídrica, que ens fa pensar que la climatologia de l'època era prou diferent de l'actual. És simptomàtic veure com les vies d'aigua deriven o estan relacionades amb el mot *wādī* (= riu), mentre que el mot *ramla* (= torrent) i els seus derivats no s'han pogut detectar. És un tema sobre el qual insistirem més endavant.

Els testimonis més antics sobre la ciutat són els aportats pel poema pisà del segle XII. Són prou coneguts i analitzats amb escreix per diferents autors, entre els quals cal destacar els comentaris de Pere d'Alcàntara Peña, que a finals del segle XIX encara pogué comprovar molts aspectes físics, aleshores conservats, que confirmaven les descripcions, de bon de veres poètiques, però gens allunyades de la realitat.

Dins una altra línia de treball, el text àrab del *Repartiment* proporciona una visió més real a partir de la qual la diferenciació topogràfica entre vila de dalt i vila de baix queda palesa amb el tall marcat pel torrent, els ponts que el creuaven quan el cabal aquífer augmentava i les costes o pujades que unien ambdues parts, una de les quals esgraonada, i que eren conegudes amb noms com la costa d'*al-miška* (la cavitat oberta al mur on els vespres s'encenia una llumenera), la costa del penjat o la costa de la donzella.

Recentment, el pilar central del pont jussà ha comparegut, malmenat al llarg dels segles i menyspreat de forma indigna a causa d'una intervenció arqueològica desafortunada, seguida d'un intent de recuperació monumental que ha convertit aquelles restes en un conjunt sense sentit que impedeix gaudir del seu significat i que ha desvirtuat per complet la seva vàlua com a resta arqueològica.

El torrent Exequin, segons la llatinització del poema pisà (*al-saqiyya* = la síquia), era l'eix fonamental de la vila de baix. Una porta o *sarāyib* (= balustrada) deixava passar les aigües del torrent i a la seva vora hi havia la *Bāb al-bulayaṭ* o porta del palauet (*balāṭ* = palau, i el seu diminutiu *bulayṭ*), que gosaria identificar amb la residència personal del darrer valí de les Illes Orientals d'al-Àndalus. A les mitjanies del recorregut urbà del torrent es trobava l'abeurador (*al-misqa*), a prop de la plaça del mercat o *assoc* (= *al-sūq*), i el curs d'aigua desembocava als peus de la murada de l'almudaina (= *al-mudayna*, diminutiu de *madīna* = ciutat) que, al cim de la vila de dalt, governava el conjunt en defensa del port i de la drassana emiral on s'aixoplugaven les naus dels valís de Mayūrqa.

Eren tres ciutats que tenien un nom únic.
Emperò, si vols anomenar-les cadascuna d'elles,
podràs donar-los noms diferents.

La primera rep el nom d'Arabathalgidit.
Fundador d'aquesta fou Nasir al-dawla,
que estava circuïda per cinquanta torres.

Fins a Bab al-yadid, que és com es diu la segona,
un mur que s'inicia a Arabathalgidit
voreja el cos de la ciutat i fregant les ones de la mar

s'estén per la ribera fins al punt
on Elmodenia mostra les seves excelsos torres.

Les separa una murada que circumda les altres dues
que compten a prop de deu mil colzes,
que d'aquest cal minvar-ne onze.

Per a aquell qui desitgi saber el nombre de les torres,
aquest és de cent setanta-quatre.
Aquestes tres ciutats poden concentrar-se en una de sola
i el nom comú que reben les tres és Mallorca.
Entre elles discorre un torrent tranquil
i mitjançant cinc ponts poden ser creuades llurs entranyes
quan la força de les aigües és més grossa.
Li diuen Exequin.
El riu que flueix més copiós
rep el nom d'Enelamir, que condueix
les aigües per canals que proporcionen
aigües dolces per a beure
tota la població.

En realitat, aquest riu més copiós no era tal cosa, sinó una obra d'enginyeria hidràulica que des de la plana d'Esporles, la font de l'emir (= *'ayn al-amīr*), i a través d'una canalització artificial, portava les aigües potables i les distribuïa no tan sols per la part alta de la ciutat sinó fins a la part baixa. Un topònim *settine* (*al-asāṭīn* = pòrtic), encara recordat a finals del segle XIII, portava les aigües, mitjançant un aqüeducte, al que seria després de la conquesta el monestir de Santa Clara i als banys d'en Serra, únic monument civil que resta en peu d'una de les més grans ciutats d'al-Àndalus. No cal esmentar que el traçat de la canal fora murada ha estat massacrada, a poc a poc, carretera a carretera, per les obres públiques que han convertit l'horta i el vinyet de Madīna Mayūrqa en una mar de ciment.

La *Gesta triumphalia per pisanos facta* complementa la descripció del *Liber Maiolichinus*. Es refereix bàsicament a l'Elmodenia (= *al-mudayna*), o sigui, la ciutat romana, la diminuta ciutat romana, que mesurava unes minvades sis hectàrees. Pollentia, l'altra ciutat romana, mesurava més del doble. Aquesta Elmodenia posseïa murada i fou en època islàmica el barri palatí, recinte àulic presidit pel Cassarum (*al-qaṣr*), que avui coneixem com a castell reial de l'Almudaina, seu del poder que senyorejaven les Illes i residència dels valís o emirs que l'exercien a les diferents etapes d'aquell període.

L'assalt al castell fou un dels fets més importants narrats pel poeta pisà. Poca cosa resta d'aquella fàbrica, aviciada i estimada pels reis cristians de Mallorca, que en feren el símbol del regne, l'engrandiren i la convertiren en la meravella que encara es pot contemplar.

De l'alcàsser, en tenim una referència colpidora gràcies a un text poètic recollit per Ibn Bassam que indica l'existència d'*al-nāṣiriyya*, la torre de Nāṣir o Mubaššir, torre elevada de l'almudaina que a dos dies de distància de la costa mallorquina les naus podien entreveure. Al-Zuhri amb menys poesia s'hi referia dient que a la ciutat hi havia un gran castell visible des de la mar a una distància de dos dies. Una notícia i l'altra són confirmades pel relat d'Ibn 'Amīra, que ens assabenta que el valí Abū Yaḥyā, en tenir notícia de l'arribada de l'estol cristià, encengué fogateres al cim de la torre de la *qal'a* per tal d'avisar la resta d'aguaitats establerts a les costes mallorquines.

Seguint la novetat del text d'Ibn 'Amīra podem avançar que les tropes i les famílies refugiades dins l'Almudaina pactaren la rendició davant el rei, el qual a l'hora de les promeses fou clar i llampant ben disposat a acceptar les condicions formulades pels vençuts. Que les complís una vegada retuts és una altra història.

La fortalesa fou tancada amb tota la gent que es refugià a la seva empara, amb l'esperança que no se'ls aplicàs igual sentència de mort o esclavatge com havia recaigut damunt els habitants de la ciutat.

El rei d'Aragó arribà a veure'ls tot prometent que serien ben tractats i establí un decret d'*amān*. Posaren per condició que les seves necessitats fossin ateses fins que poguessin partir amb seguretat i arribar a terres de l'islam.

Després, la fe fou conculcada i foren venuts en el mercat de la vergonya. Foren reunits els presoners que ompliren la terra i la concentració era quelcom semblant a un molt gran exèrcit.

De l'estudi topogràfic que es desprèn de les indicacions del *Repartiment* àrab, tenim una clara mostra de la delimitació de la ciutat en el moment de la conquesta. Aquesta delimitació marcarà després l'ocupació del territori urbà pels grans porcioners: rei, comte de Rosselló, bisbe de Barcelona, vescomte de Bearn i comte d'Empúries, que donaran lloc a la ulterior divisió parroquial de la ciutat. És a dir:

— Rei: parròquies de Sant Miquel i Santa Eulàlia, a la part alta de la ciutat.

— Bisbe de Barcelona: parròquia de la Santa Creu; vescomte de Bearn i comte d'Empúries: parròquia de Sant Jaume. Ambdues a la part baixa.

— Nunó Sanç: parròquia de Sant Nicolau, que ocuparà l'espai entre la part alta i la baixa.

El canvi imposat per la conquesta afectà, com era d'esperar, no tan sols l'ús d'un nou idioma i la pràctica d'una religió diferent, sinó també l'estructura de la ciutat, que, adequada als usos i costums de la comunitat musulmana, hagué d'adaptar-se a una nova forma de vida. Aquest procés de canvi no es pot detectar amb facilitat. De restes d'època islàmica, gairebé no en queden. Ni tan sols el poc que resta de la casa almoràvit descoberta al subsòl del pati del Museu de Mallorca, antic jardí dels Togores medievals, situat als voltants del monestir de Santa Clara, permet una identificació lògica de les seves estructures arquitectòniques.¹

Ocupada la ciutat, eliminats els focus de resistència fora murada —en especial l'aferrissada oposició del nucli de Bulānsa—, sotmesos els castells roquers narrats per Ibn 'Amīra al *Kitāb Tā'rih Mayūrqa* i acabades les campanyes contra els refugiats de la zona d'Artà que coneixem a través del *Llibre dels fets* i que l'arqueologia confirma gràcies a les troballes de les coves de refugi, l'adaptació de la ciutat a la forma de vida dels nous propietaris va seguir uns camins peculiars adaptant-se a les infraestructures existents per iniciar després una nova edilícia d'acord amb els costums importats pels conqueridors.

És aquest un tema ja tractat amb anterioritat i que en la present ocasió no em correspon analitzar. Tan sols unes notes entorn del que s'ha dit sobre la qüestió.

La documentació d'època feudal és poc explícita a l'hora d'intentar esbrinar com es produí aquest procés d'adaptació, encara que comptem amb una documentació molt particular, recollida anys després dels fets que testifica. Es tracta del capbreu que recopilà les actes de donació que Nunó Sanç, comte de Rosselló, o els procuradors, feren de les propietats urbanes atorgades al comte i que aquest distribuí entre els seus mainaders. Donacions fetes entre el 1232 i el 1240 que foren reunides

1. Maria Magdalena RIERA FRAU, Guillem ROSSELLÓ BORDOY i Natàlia SOBERATS SAGRERAS, «La casa de época almorávide del subsuelo del Museo de Mallorca», a Jesús BERMÚDEZ LÓPEZ i André BAZZANA (COORD.), *La casa hispano-musulmana. Aportaciones de la arqueología*, Granada, Patronato de La Alhambra y Generalife, 1990, p. 283-303.

l'any 1304 per ordre de Jaume II de Mallorca i publicades per Estanislau de Kostka Aguiló i Aguiló els anys 1914 i 1915.²

Aquest corpus documental mostra, dintre de la seva àrida simplicitat, una sèrie de fets, de realitzacions i de projectes que donen a conèixer edificacions urbanes, llocs públics o simples solars buits que, emmascarats sota una denominació llatina, es refereixen a aquells noms registrats en el text àrab del *Repartiment*. Així, doncs, la identificació més plausible seria: *domus*, que equival a l'àrab *dār*, plural *diyār* = casa, del text indicat. Les referències segueixen una pauta uniforme: «Nuno Sancii damus tibi... [nom, noms o relació de parentiu entre els receptors] quasdam domos [el tipus de propietat que s'entrega] quas habemus im Majoricis...»

Segueixen les obligades referències a la situació del bé entregat dins la zona atorgada al comte, per recollir les prestacions a què s'obligava el feudatari, que conclouïen amb les paraules *signum perole*. El text finalitzava amb el nom dels testimonis.

La indicació *signum perole* fa referència a l'escut d'armes de Nunó Sanç: les barres d'Aragó per via paterna i en bordura el lloc on s'havia de col·locar l'emblema comtal: «et signum perole super hostium».

El tipus de propietat entregada, a part de *domus*, pot variar segons la naturalesa del bé concedit, i així s'observa la presència de *statica*, *patius sive solum*, *operatorium*, *mezquida*, *trocium terre*, *casalatius*, *columbarius*, *hortus*, etc. A continuació, de manera més o menys precisa, el lloc on es localitzava la donació en qüestió. Les variants són nombroses i tenint en compte la data dels registres es pot dir que encara reflecteixen molt bé l'ambient d'època islàmica que, per força, havia de perdurar en aquell moment. A títol d'exemple, es recullen algunes mostres en les quals els arabismes es mesclen amb llatinismes que, a poc a poc, van suplantant les denominacions àrabs:

iuxta daratzanam	(5)
iuxta cequiam	(6)
subtus alfondica januensium	(7)
subtus Almudaynam	(23) (55) (67)
qui affrontant ab Oriente cum cequiam	(31)
ante Almudaynam	(54) (145)
iuxta mezquidam	(82)
subtus barbacana	(67)
ultra riuum	(75) (76) (79) (90) (91) (131)
juxta Riariam	(80) (133)
subtus orto regis	(81)
in plaza intus menia ciuitatis	(83)
in platea iuxta Almudaynam	(84)
iuxta ripariam	(87)
ante cequiam	(97)
iuxta atzoch	(115) (127) (123) (126)
iuxta molendinis de tehuna	(144)

2. Estanislau de Kostka AGUILÓ I AGUILÓ, «Capbreu ordenat l'any 1304, dels establiments i donacions fets per Don Nuno Sans de cases i solars de la seua porció de Ciutat», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* (Palma), núm. 14 (1914), p. 209-224, 241-256 i 273-285, i núm. 15 (1915), p. 53-62.

per cantonem inferiorem mesquide que ibi est usque in barbicanam Almudayne	(152)
satis iuxta ripariam ante pontem jusanum	(115) (127) (130) (146)
satis prope pontem sobiranum	(146)
iuxta molendinum nostrum de [en blanc]	(147) ³

Els exemples podrien multiplicar-se fins a l'infinit. En alguns casos, la donació duu explícita la construcció d'un nou edifici, fet previst per a un futur o en via de realització en el present.

De totes maneres, el que és més important és la informació que el *Repartiment* proporciona a l'hora d'intentar escatir com fou l'organització de la ruralia mallorquina. El testimoni del *Llibre dels feits* és confús. Indica l'existència de quinze districtes, cosa que no respon a la realitat si ens atenim a les dades que aporten les diferents versions del *Llibre del Repartiment*. Així, al *Llibre dels feits* es pot llegir el que segueix:

E per tal que sàpien aquells qui aquest llibre veuran quantes partides ha en Mallorques. Elles són quinze: La primera és Andraig, e Sancta Ponça, e Bunyola, e Sòller, e Almeruig, e Pollença, e aquestes són les montanyes majors de Mallorques.

E aquestes són les partides que són en pla: Montueri, e Canarossa, e Inca, e Petra, e Muro e Felanig on és el castell de Santueri e Manacor e Artà. E al terme de Ciutat són quinze mercats e en temps de sarraïns eren dotze.

Soldevila, a la seva edició de la *Crònica de Jaume I o Llibre dels feits*, ja destacà les diferències que sobre aquesta qüestió s'observen en comparar aquest text amb els de Marsili i Desclot; emperò no fa referència a la distribució marcada pel llibre del *Repartiment*, que, sense cap mena de dubte, fou la que s'emprà a l'hora de la distribució del botí.

La diferenciació és palesa al text àrab, on podem llegir:

Divisió de la terra que és fora de la ciutat, de tots [els districtes] de Mayūrqa després que quedara d'ella a la ciutat la terra annexionada i es divideix en dues parts i es diran amb l'ajut d'Al·là.

La meitat primera i aquesta és la primera meitat que correspongué al rei Ra'un i a llurs associats i són els districtes indicats després amb l'ajut d'Al·là:

Districte d'Inkan
Districte de ŸiŸnaw i Biṭra
Districte de Yartan
Districte de Muntuy
Districte d'al-Ÿibāl i
Mitja al-buḥayra (336-346)⁴

La divisió segona dels districtes de Mayūrqa i és el que [pertangué als] *aqmats* i llurs associats en ell

Districte d'Al-aḥwāz després del que quedà d'ell
Districte de Muṣūh i Bunyūla
Districte de Šulyar
Districte de Qanarūšša

3. Les referències numèriques indiquen el número de la corresponent inscripció al capbreu segons l'edició d'Aguiló.

4. Guillem ROSSELLÓ BORDOY (ed.), «Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n)», a *Documents cabdals del Regne de Mallorca*, vol. II, Palma, Parlament de les Illes Balears, 2007, p. 37.

Mitja al-buḥayra i
 Districte de Manaqūr (386-394)⁵

Dels quinze districtes recollits a la *Crònica*, el redactor no menciona el de Ŷiḡnaw, cosa que no deixa de ser estranya a causa de la importància de Sineu, que en el *Repartiment* pareix que formà part, juntament amb Biṭra, d'un sol districte o ŷuz' (el plural seria aḡzā'), nom que els comentaristes del segle XIX convertiren en *jazu* interpretant malament la grafia àrab que presenta una darrera consonant waw, purament ortogràfica, que s'empra tan sols per a diferenciar el mot ŷuz' d'un altre vocalitzat ŷaz. El mateix tractament es veu pel que fa a Muṣūh i Bunyūla (avui Valldemossa i Bunyola), que formaven un sol districte.

El que queda prou definit és que ni *Sancta Ponza* ni Felanitx foren districtes. En el cas de l'Almeruig de la *Crònica*, cal identificar-lo amb al-Ŷibāl (= les muntanyes) del *Repartiment*, encara que Almeruig (*al-murūy*, plural de *marŷ*) significa les planes i és l'ètim d'Almallutx, part important de planes dins la serra de Tramuntana. També donà origen al Muruh (*murūy*) de la plana de Mallorca, que és l'actual Muro i que va pertànyer al comte d'Empúries.

Realment, el nombre de districtes podria considerar-se una qüestió intranscendent, emperò no era així perquè dins la divisió administrativa dels aḡzā' mallorquins tenia un sentit particular, possiblement de caràcter fiscal, ja que al capdavant de cadascun hi havia un 'āmil, que podríem traduir com a governador o delegat, o millor seria pensar en responsable del districte davant el poder del valí. Aquest representant del poder superior, en aquell moment l'Estat almohade, era el cap de tot el conjunt de les Illes Orientals i nomenava aquests càrrecs secundaris, com ho sabrem a través dels participants que signaren per part dels musulmans el Tractat de Capdepera.

A més, dins de cada districte, ara sabem que hi havia unes subdivisions territorials que en època cristiana tindrien una importància especial dins l'estabilització urbana dels nous propietaris de l'illa.

D'aquesta manera, al text àrab del *Repartiment*, en tractar de la distribució dels territoris que formaven part de la rogalia de la ciutat o districte d'*al-aḡwāz al-madīna*, podem veure el que segueix:

Divisió del quart de la meitat que és la que va pertànyer al bisbe de Barcelona i és el districte d'al-aḡwāz [al-madīna] en quatre parts que s'indicaran amb l'ajut d'Alḡà.

La primera meitat d'elles que és la que pertocà al bisbe en particular i és

Iṣṭilyān
 Qalbiyān
 Šilbar i Warŷān
 Aktarat
 Banū Muršid
 Qawbār
 Al-'Arūba
 Al-Māyir
 Andarāy i
 Banī Zamb [...]
 Qastayūla
 i un terç de Muṣūh
 i el que està contigu fins al-ḡazana.

5. Guillem ROSSELLÓ BORDOY (ed.), «Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n)», a *Documents cabdals...*, p. 41.

Un quart de la meitat també i és el que correspongué a Ramon Berenguer i és

Bunyūla al-Baḥr
 Bā [...] al-baḥr
 Šubārna
 Šaryān
 Yaltiḃā
 i el que està contigu als llocs indicats.

Un quart de la meitat també que pertangué al comte Nunó i al bisbe de Barcelona i és

Murḃiyān
 Waryān
 Šilbar
 Yamnūba al [...]
 Al-lūq
 Mayūr
 Qanīṭ i
 Išburlaš fins al final⁶

D'aquest darrer quartó es feren tres parts, de les quals el comte de Rosselló es quedà amb dos terços: la rodalia de Qanīṭ, Išburlaš, Qaniy i Waryān, i el bisbe amb Šilbar i Murḃiyān.

Confirmació d'aquesta subdivisió administrativa, la tenim gràcies a la *Remenbrança de Nunó Sanç* on el gran, immens districte de Manaḃūr quedava de manera clara conformat per una sèrie de territoris que rebien les denominacions següents:

Terra de Falinis
 Terminal de Canpos amb la paret
 La part d'Adia i
 La partida de Caçor⁷

Consider que no cal insistir en aquesta qüestió tenint en compte que és a partir de la fragmentació administrativa existent que sorgirà la futura xarxa municipal cristiana que des de les ordinacions de Jaume II marcarà un nou mapa administratiu de la part insular del regne de Mallorca que és fidel reflex de la situació que regia en època islàmica. És curiós observar que tal fragmentació la coneixem a partir dels documents referents a territoris que a l'hora de repartir el botí formaren part de zones adjudicades a magnats, lluny de l'empriu reial, i que precisament en els territoris assignats al rei, més de la meitat de l'illa, no tenim constància d'aquest fet, però cal pensar que la situació hauria d'esser semblant, puix que la fragmentació municipal també es va produir i és la que, amb molt poques variacions, s'ha mantingut fins avui.

La presència d'alqueries i rafals d'extensions molt diverses no proporciona una informació adequada sobre els tipus de conreus, mentre que sí que ha fet possible una classificació dels oficis, els

6. Guillem ROSSELLÓ BORDOY (ed.), «Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n)», a *Documents cabdals...*, p. 39.

7. Antoni MUT CALAFELL i Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *La «Remenbrança...» de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*, Palma, Govern Balear, 1993, p. 110-111 i 130-131.

mestres i les professions dels propietaris o creadors dels nuclis familiars dedicats a tasques agrícoles i ramaderes. Els autors àrabs, habitualment lacònics en aquest aspecte, destaquen la importància de la ramaderia equina, essencial per a la guerra, no debades les referències a tarides, tipus d'embarcació especialitzada en el transport de la cavalleria, són freqüents en els textos àrabs.

La referència de la Crònica esmenta quinze mercats de la rogalia de la ciutat, afegint que en realitat, en temps dels sarraïns, tan sols eren dotze.

En aquest sentit podem argumentar que tant en el *Repartiment* com a la *Remenbrança* tenim notícies de cinc alqueries on consta l'existència d'un mercat que, amb diferents grafies, donen fermaça dels d'Inkan, ʿĪyṅaw i Manaḡūr. A Madina Mayūrqa hi ha constància d'un mercat a la part baixa, a la vora del riu, d'una alcaisseria no ubicada de moment i d'un mercadot a la Bāb al-balad, ambdós a la part alta. D'acord amb els costums propis del moment islàmic i els sistemes de desplaçament de l'època, la presència del mercat setmanal ha de tenir una vinculació especial amb la topografia del territori i un radi d'acció no superior als deu quilòmetres, de manera que la distància entre el punt d'acolliment i la residència dels usuaris es pugui recórrer, sense gaires problemes, en un sol dia. Així, no és gaire agosarat pensar que almenys cada districte hauria de tenir un mercat per a retre operatius els sistemes de convivència entre els grups establerts als diferents districtes de l'illa. Si les *cariat azoc* foren l'origen de les viles rurals: Inca, Sineu i Manacor, no hi ha proves suficients per a afirmar-ho, puix que en el *Repartiment* l'única menció a una vila es troba al districte de Sineu: «Honor qui fuit abne Lucet, prope uillam de Xisneu, sunt V io[uatas] et est P[etri] Iohannis.»⁸

I no sempre les *Kariat* o *Cariat azoc* tenen una extensió prou gran per a pensar en una concentració humana important per a generar una població.

El *Llibre del Repartiment* informa també de les vies que enllaçaven la medina amb els diferents *ayzā'* del territori. La nòmina és important i augmenta amb escriu la relació aportada per al-Idrīsī a finals del segle XII, que indicava tan sols els camins que portaven als tres *ḡuṣūn* d'Alarūn, Falinis i Bulānsa. En el text àrab queda constància de vuit emprant la paraula *mahaḡyā*, poc habitual, i prescindint de les més freqüents *balāt*, *ṡariḡ* o *sabīl*. Són les *mahaḡyāt* que condueixen a Inkan, ʿĪyṅaw, Ṣulyar, Burt Bīn, la d'al-garb, la d'al-'Arūs, Muntūy i una de vuitena que per rompuda del text no es pot identificar, emperò cal pensar que es dirigia vers l'Orient, als territoris de Muntūy i Manaḡūr, al sud-est de l'illa.

L'anhel d'aconseguir una cartografia de Mayūrqa en època islàmica és un dels reptes que es plantegen a l'investigador. La pèrdua de topònims basats en el nom del posseïdor és absoluta. Cap d'aquests noms no s'ha conservat ni en la documentació generada per les cùries feudals ni fossilitzat sobre el terreny. No deixa de ser lògic: el nou propietari dóna el seu nom al territori de bell nou obtingut, és llei de vida. En canvi, sí que es mantenen alguns noms clànics i tribals. Entre els primers, aquells que conserven el mot Banu, Beni, Bini, i entre els segons els noms de tribus berbers que permeten definir els diferents llocs d'assentament d'aquests grups ètnics a diferents zones de Mallorca: Gumara, Marniza, Hawwara, etc. D'entre els ètims dels quals no s'ha pogut destriar els orígens lingüístics la pervivència és palesa, sense que es pugui escatir el perquè de tal manteniment: Selva, Caimari, Búger, Bòquer, etc. La documentació conservada a l'*Escrivania de cartes reials* de l'Arxiu del Regne de Mallorca aporta dades suficients per a intentar establir les pistes imprescindibles per a identificar certs indrets que han perdut la denominació inicial. La tasca realitzada per Ramon Ros-

8. Guillem ROSSELLÓ BORDOY (ed.), «Còdex llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n)», a *Documents cabdals...*, p. 81.

selló Vaquer en aquest sentit no es pot obviar de cap de les maneres. La labor desenrotllada per aquest investigador ha sigut essencial per a aconseguir les cartografies que complementen aquest treball.

Com a cloenda de la presentació de la investigació desenvolupada voldria referir-me a l'intent de cartografiar la toponímia d'època islàmica dins la realitat actual. No és tasca fàcil, no tan sols per la pèrdua evident d'un percentatge molt alt de noms de lloc d'aquell moment, substituïts per l'onomàstica aplicada pels nous amos del territori, sinó també per la gran fragmentació rural que ha convertit el possible latifundisme postconquesta en el minifundisme actual. Aplicar els resultats d'aquesta investigació a una cartografia actual seria pràcticament impossible, per la qual cosa es va creure convenient utilitzar una planimetria fiable que presentàs la ruralia mallorquina temps abans de l'atomització del camp. No cal insistir que l'única possibilitat era emprar el mapa de Mallorca establert gràcies al mecenatge d'Antoni Despuig —el cardenal Despuig, de grata memòria per a la cultura mallorquina—, que a la nòmina copiosa de noms de lloc oferia un aixecament planimètric prou fiable. Aquesta prova l'havíem establerta amb el company Antoni Mut Calafell en editar la *Remenbrança de Nunó Sanç* fa una sèrie d'anys.⁹ El resultat, al nostre entendre, fou positiu i, vists els avantatges d'aquella experiència, no vaig dubtar a seguir el mateix camí.

La llista de noms recollits al *Llibre del Repartiment* abasta 841 referències distribuïdes de la manera següent:

<i>Districtes</i>	<i>Topònims registrats</i>	<i>Identificats i situats</i>
Al-aḥwāz al-madīna	99	14
Inkan	124	26
Bullānsa	114	47
Ŷiḡnaw	104	17
Biṭra	94	12
Iartan	62	16
Munṭuy	188	37
Al-ḡibāl	56	29
Totals	841	278

És a dir, s'ha pogut identificar la ubicació d'un poc més d'una tercera part dels topònims que compongueren el patrimoni reial. Percentatge que cal considerar positiu i que ens anima a continuar la investigació en aquest camp, sempre comptant amb una recerca arxivística que permeti esbrinar altres canvis de propietat sigui per venda, per herència o per intercanvi.

Si atenem la informació aportada per la *Remenbrança de Nunó Sanç*,¹⁰ el panorama seria el següent tenint en compte que les propietats que passaren a mans dels grans porcioners no generaren un cabal informatiu tan copiós i precís com el que es conserva dels territoris de la part reial. Com es pot apreciar, el percentatge d'indrets localitzats no arriba a un 16 % de les propietats comtals.

9. Antoni MUT CALAFELL i Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *La «Remenbrança...» de Nunyo Sanç*.

10. Antoni MUT CALAFELL i Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *La «Remenbrança...» de Nunyo Sanç*, p. 178.

<i>Districtes</i>	<i>Topònims registrats</i>	<i>Identificats i situats</i>
Manaqur	172	12
Caçor / Falinis	77	22
Canpos	62	1
Part d'Adia	21	5
Bunnola	29	11
Muço	24	3
Bisbe de Barcelona	31	3
Al-aḥwāz al-madīna	23	5
Totals	439	62

Mentre la documentació dels restants grans beneficiaris de la conquesta: bisbe de Barcelona, vescomte de Bearn i comte d'Empúries, si existeix, no es trobi a l'abast dels investigadors, aquestes propostes romandran dins el camp de les especulacions. Malgrat tot, el procés de recreació de la nova Mallorca cristiana a partir de la conquesta de Jaume I justifica perfectament l'esforç que des de diferents punts de vista dedicam al tema.

Dins la tasca investigadora iniciada, una de les possibilitats que més interès ha proporcionat ha sigut l'intent de materialitzar una cartografia de la Mallorca musulmana, partint de la informació del *Repartiment*¹¹ i complementant la localització actual gràcies a les transmissions de propietats que consten a la documentació de les cúries reial i senyoriales que al seu dia les enregistraren. És de justícia recordar que aquesta feina, sense la labor estrènua realitzada per Ramon Rosselló Vaquer al llarg de la seva actuació professional, seria pura utopia.¹²

En conseqüència, l'avenç fet als darrers anys permet establir, almenys pel que fa als districtes de pertinença reial, la cartografia inicial que acompanya aquest estudi. No cal insistir que una acurada investigació arxivística farà possible completar aquest panorama que, en síntesi, és prou convincent.

Una mostra selectiva permet esbrinar les possibilitats d'aquest projecte a partir del districte de la rodalia de Ciutat —on la pervivència de la toponímia d'època islàmica es pràcticament nul·la—, del districte de les muntanyes —que exemplifica el cas diametralment oposat a causa de la forta conservació de la toponímia antiga— i del cas de Bitra, on, malauradament, la identificació de nom amb lloc actual ha resultat minsa, per no dir irrellevant.

Terme municipal de Palma, dins el districte d'al-aḥwāz al-madīna (la rodalia de Ciutat)

<i>Núm. d'identificació</i>	<i>Repartiment</i>	<i>Documentació</i>	<i>Ètim</i>	<i>Significat</i>	<i>Nom actual</i>
1	AIXOLOBRA		ʿayn	font	(?)
2	AZCEFEEG		As-saffāḥ (?)	sanguinari (?) ¹³	Son Espanyol
3	SENT LAURENTZ		Sanad al-lawḍān	costa del lloc	Son Llorenç

11. Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *El Islam en las islas Baleares. Mallorca musulmana según la «Remenbrança...» de Nunyo Sañç y el «Repartiment» de Mallorca*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 2008, p. 437-484.

12. Jaume BOVER PUJOL, *Bibliografia de Ramon Rosselló Vaquer*, Mallorca, Miquel Font, 1994.

13. Presenta la forma d'un nom d'ofici, encara que no pareix el més adient per a un nom de lloc.

Núm. d'identificació	Repartiment	Documentació	Ètim	Significat	Nom actual
4	ARIAL		Ar-riyād	jardí	La Real
5	ALQUEZENEI ALI ABEN ABET ABEN HAULEN		Al-kanīsa ‘Ali ibn ‘Abbād Ibn Hawlānī	l'església ‘Ali ibn ‘Abbād Ibn Hawlani	Son Vida
6	ALIEBICI		Al-yabīsī	l'eivissenc	Son Llull
7	SANCTA OLALIA		Sanad ‘uliya	costa empinada	
8	PORTO PIN		Portus Pini	port del pi	Portopí
9		Manso albo	Mansus albus	casa blanca	Casablanca
10	QATIN		Qatīn	lloc poblat?	
11		Badaluc	Ba'da luŷŷ	rere el penya-segat	Es Badaluc
12		Xorrigo	šuraiq (?) ¹⁴	(?)	Xorrigo
13		Aranjasse	naranŷ	taronja	S'Aranjassa
14	FONT DE XILBAR		(?)	(?)	Font de mestre Pere

Les rodalies de Madīna Mayūrqa.

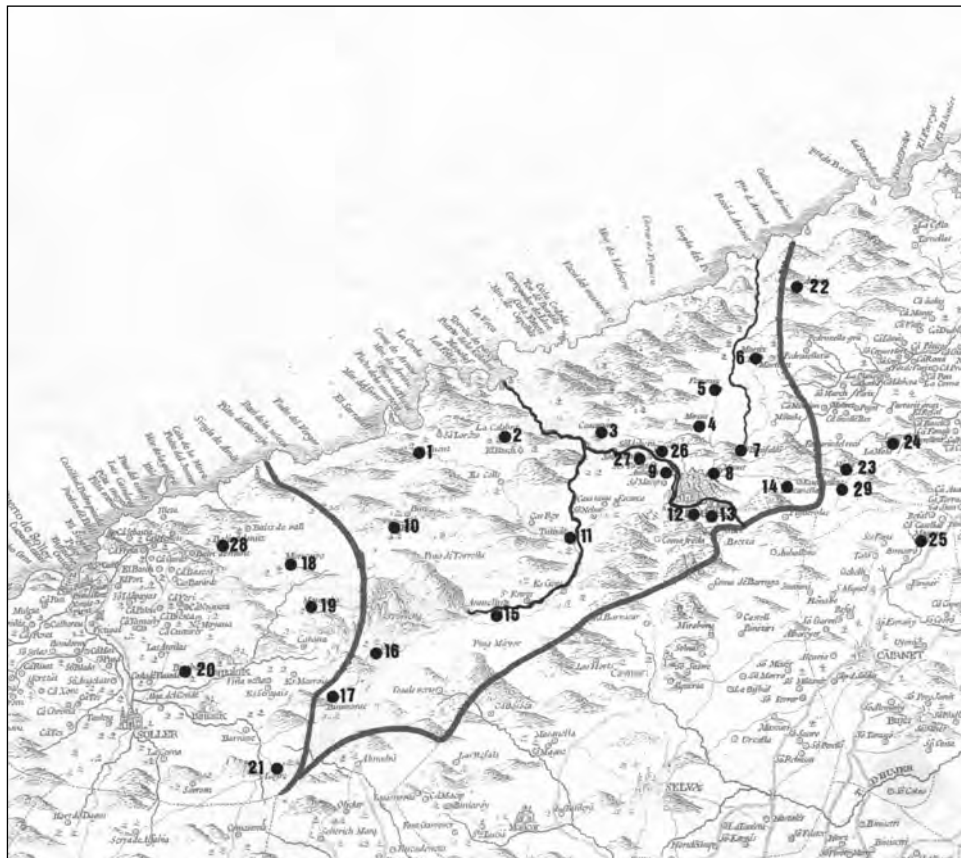
El suport cartogràfic és el mapa del cardenal Despuig datat l'any 1784.

14. Adopta la forma de diminutiu d'una arrel √ šrq = orient o √ šrk = associar. Relacionat amb el topònim maltès Xurrieg.

Districte d'al-yibal¹⁵ (= les muntanyes). Municipi actual d'Escorca i part de Pollença i Sóller

<i>Núm. d'identificació</i>	<i>Repartiment</i>	<i>Ètim</i>	<i>Municipi</i>	<i>Nom actual</i>
1	DUAYA; TOAYA	Du'aya	Escorca	Tuent
2	RAHAL COLABRA		Escorca	Sa Calobra
3	CARIA CAXCONAR		Escorca	Cosconar
4	ALCHERIA MONESO		Escorca	Mossa
5	SANCTA FAMIA	sanad ḥāmiyya	Escorca	Femenia
6	MORTIT; SANT MAIOR		Escorca	Mortitx
7	BENI HALDON	Banū Ḥaldūn	Escorca	Binifaldó
8	MONUT		Escorca	Menut
9	ALFACAYCAR	al-fuqayra	Escorca	Albarca
10	ALQUERIA BINI	binyān	Escorca	Bini
11	RAAL TAURIXAM		Escorca	Turixant
12	AXCORCA		Escorca	Escorca
13	ALCJERIA LUC	Luḡy (?) / lucus (?)	Escorca	Lluc
14	ALCANETS ABEN ABDEL CARIM	al-qanawāt ...	Escorca	Alcanella
15	ALMELUTX	al-murūy al-ma'lūy	Escorca	Almallutx
16	QUELBER	Qawra	Escorca	Cúber
17	BENI MORATGI		Escorca	Benimorac
18	HUUNQUEIRA	<i>Juncaria</i>	Sóller	Moncaira
19	MUTNABAR		Sóller	Monnàber
20	AOINNIBAZA		Sóller	Binibassí
21	ALHOFFRA		Escorca	L'Ofre
22	HYRIA ABIN HARATX			
23	MINUR		Pollença	Mina
24	CEZAREL		Pollença	L'Assarell
25	ALMANZANA		Campanet	Maçana
26	ALAACEL		Escorca	
27	ALQUEDRA		Escorca	Alqueda
28	BAALICHI	bāliḡ	Sóller	Bàlitx
29	HYRIAN ALCANNELET		Pollença	Ariant

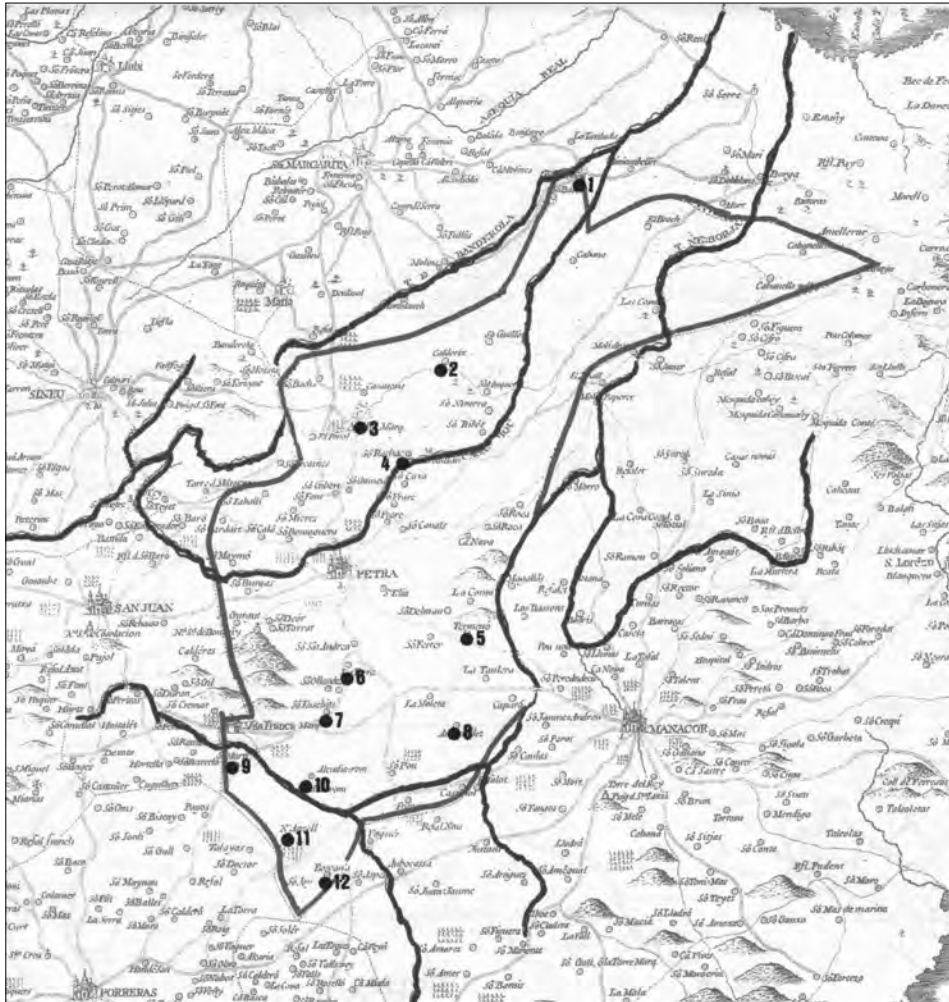
15. Territori on predomina el més gran nombre de topònims dels quals no és possible definir els ètims —preromans tal vegada?— i on es conserven més pervivències de l'antiga toponímia.

El districte de les muntanyes.

Districte de Bitra. Avui municipis de Petra, Vilafranca de Bonany i Ariany

Núm. d'identificació	Repartiment	Ètim	Municipi	Nom actual
1	BENICALBEL	Banū Qalbīl	Ariany	Binicaubell
2	CALDARITX		Ariany	Caldaritx
3	ARIAN		Ariany	Ariany
4	CARO	Carus	Ariany	Son Reixac
5	TORMONOR		Petra	Termenor
6	RAHAL ATTHUR	Raḥl at-tūr	Petra	Sa Torre (?)
7	AZEBUJA	az-zabbūya	Petra	Son Etz ebts
8	ALBEDELLE	al-bayda'	Petra	Aubedellet
9	SANT MARTI	Sanad martīn	Vilafranca	Sant Martí
10	ALCUDIA ARROM	al-qudyā ar-rūm	Vilafranca	Sa Cudia Arrom
11	ALENZEL	al-inzāl	Vilafranca	Alanzell
12	BOSCAN	busūqan	Vilafranca	Boscana

El districte de Bitra.